

Мелешко Л. В. Навчальна гра як засіб розвитку комунікативних здібностей учнів на уроках української мови. Методичний пошук: Викладацько-студентські наукові роботи з питань методики викладання мови і літератури. – Житомир: Вид-во: ЖДУ ім. І. Франка, 2014. – Випуск дванадцятий. Частина I. – С. 150-158

Навчальна гра як засіб розвитку комунікативних здібностей учнів на уроках української мови

У статті висвітлюються питання щодо проблеми розвитку комунікативної компетентності в сучасному суспільстві. Йдеться передусім про ігрові технології, спрямовані на розвиток комунікативних здібностей учнів у процесі вивчення української мови. В основній школі ігрові форми навчання можуть стати ефективними, але лише при умові їх правильної організації.

Ключові слова: комунікативна компетентність, комунікативні здібності, навчальна гра, ігрові технології навчання, мовна гра.

На сучасному етапі розвитку суспільства й освіти мовні комунікативні здібності, уміння висловитися з конкретного питання стають актуальними як для молоді, так і для досвідченіших людей, саме тому надзвичайно важливою входить у життя проблема формування україномовної особистості, здатної володіти комунікативними компетентностями в різних соціальних ситуаціях. Забезпечення комунікативної компетентності учнів – один із пріоритетів змісту загальної середньої освіти. Відповідно до нового Державного стандарту базової та повної загальної середньої освіти в 5-9 класах передбачається формування мовної, мовленнєвої, соціокультурної й діяльнісної компетентностей як складників комунікативної компетентності [11, с. 4-16]. Адже така компетентність – це здатність правильно користуватися мовою в різноманітних соціально детермінованих ситуаціях.

Актуальність окресленої проблеми полягає перш за все в тому, що незважаючи на те, що українська мова є державною, вона ще не набула належного поширення. Так, дослідження свідчать, що більшість людей, зокрема школярів, недостатньо володіють уміннями та навичками вільно, комунікативно доцільно користуватися засобами рідної мови – її стилями, типами, жанрами в усіх видах мовленнєвої діяльності, що забезпечувало б належний рівень комунікативної компетентності. Хоча зазначена проблема не є новою – особливо останнім часом у педагогічній науці з'явилося чимало досліджень, присвячених питанню формування й розвитку

мовленнєво-комунікативних умінь учнів. Серед них – праці О. Горошкіної, Т. Донченко, А. Никітіної, М. Пентиліук, Л. Скуратівського, С. Цінько, Г. Шелехової та ін. Проте недостатньо з'ясованим залишається питання щодо розв'язання ефективних прийомів, технологій розвитку комунікативних навичок. Тому мета статті – обґрунтувати та запропонувати ефективні технології навчання української мови, спрямовані на розвиток комунікативних здібностей учнів.

Сучасний урок української мови, за словами М. Пентиліук, – це насамперед урок, на якому вчитель уміло використовує всі можливості учня, весь його потенціал з метою активного розумового розвитку, глибокого й усвідомленого засвоєння лінгвістичних понять, формування комунікативної компетентності та морально-вольових якостей, виховання мовної особистості [9, с. 5]. Як відомо, головне завдання стандартизованої мовної освіти – формування комунікативної компетенції, бо базується вона на знаннях, уміннях пізнавального і творчого типу, соціальних навичках, світоглядних переконаннях [11, с. 4]. На його виконання спрямована діяльність учителя й цьому підпорядковуються всі уроки української мови.

Комунікативне спрямування у вітчизняній лінгвометодиці дає змогу реалізувати ціннісний, розвивальний і виховний аспекти української мови як навчального предмета. Різні завдання комунікативного характеру спрямовують учнів на засвоєння певних знань, формують уміння й навички контролювати власне висловлювання. Але для цього кожен учитель-словесник повинен урізноманітнювати традиційні навчальні форми оригінальними новаціями, щоб уроки були цікавими та корисними для учнів, давали їм радісне відчуття й усвідомлення власних розумових сил, творчу наснагу, розвивали в них спостережливість, уважність, уміння швидко та якісно аналізувати мовний матеріал.

З усього різноманіття методичного інструментарію використання ігрових технологій на уроках української мови забезпечує формування комунікативних мовленнєвих умінь, поживає пізнавальні можливості учнів, створює ситуацію успіху. Уроки з елементами гри сприяють розвиткові думки, мислення, мовлення. Вони характеризуються активністю, динамічністю, емоційністю, колективністю, змагальністю.

Щодо з'ясування сутності поняття *гри*, то одностайної думки немає. Більшість спроб дати визначення гри, по-перше, мають абстрактний характер, а по-друге, відрізняються методологією аналізу. Е. Майнберг вказує на те, що незважаючи

на інтенсивні наукові дослідження проблем гри, вона й далі залишається повитою туманом загадковості, таємничості. Спроби віднайти більш-менш прийнятне визначення поняття *гри* сходяться до того, що кожне з них оминає певний неописаний пласт сутності гри. Як зазначає Е. Майнберг гра не піддається кінцевому визначенню з допомогою легко засвоєваної, однозначної дефініції. Завжди спостерігається певний «невиражений» залишок...Гра – це завжди дещо більше й дещо інше, аніж може уявити про неї людина [4, с. 241-284]. Незважаючи на неможливість універсальної дефініції гри, більшість науковців знаходить у парадигмі ігрових видів людської діяльності горизонт своїх пошуків.

Гру цілком обґрунтовано можна віднести до психологічних категорій. Серед психологів інтерес до гри вже є традиційним. Досить назвати лише окремих класиків психології, які займалися проблемами гри: Л. Виготський, Д. Ельконін, О. Леонт'єв, Г. Міллер, Ж. Піаже, С. Рубінштейн, З. Фрейд та ін. Дослідження О. Леонт'єва [3] та Д. Ельконіна [2] свідчать про те, що в ігровій діяльності відбувається розвиток дитини як суб'єкта діяльності, тобто формується спрямування на досягнення мети, повільність, урівноваженість, саморегуляція, чітко розмежовуються способи, прийоми, завдання. За словами С. Міллера, гра – це парадоксальна поведінка, дослідження вже відомого, тренування у вже засвоєному, дружня агресія, соціальна поведінка, прикидання не для обману [6, с. 78]. Л. Виготський зазначав, що дитина, яка не навчилася гратися, не готова до навчання в школі [1, с. 187]. Поза іншим навіть суперечливий підхід до потрактування функції гри не може зменшити того значення, яке вона має в житті людини.

Про важливість гри в навчанні та вихованні неодноразово говорили й такі педагоги, як Я. Коменський, П. Лесгафт, К. Ушинський, Н. Крупська, А. Макаренко та ін. Гра в школі – один з дієвих засобів розумового розвитку учнів та їх виховання. Всюди, де панує гра, немає нудоти, одноманітності. А. Макаренка вказував на те, що гра в житті дитини має те саме значення, яке в дорослого має діяльність, робота, служба. Яка дитина в грі, такою вона буде і в роботі, коли виросте [5, с. 89]. К. Ушинський стверджував, що в ігровій діяльності діти шукають не тільки насолодження, але й прагнуть до самоствердження через цікаве й важливе для них заняття. У грі дитина прагне жити, відчувати та діяти [13, с. 134]. Про її вплив на особистість дитини в процесі виховання й навчання неодноразово писала А. Усова, зокрема, у грі формуються всі сторони душі людської, її розум, її серце й воля, і якщо говорять,

що ігри передбачають майбутній характер і майбутню долю дитини, то це правильно у двоякому значенні: не тільки в грі висловлюються схильності дитини й відносна сила її душі, але сама гра має великий вплив на формування дитячих здібностей, а отже, і на її майбутню долю [12, с. 38]. Дослідник ігрової діяльності школярів С. Шмаков справедливо наголошував, що гра – найважливіша універсальна сфера «самозвеличення» дитини, у якій відбуваються могутні процеси «само»: самонатхнення, самоперевірки, самопізнання, самовизначення, самовираження й самореабілітації. Гра, на думку вченого, є сукупністю способів взаємодії дитини зі світом пізнання й відкриття, а також знаходження свого місця в ньому [15, с. 18].

Проблема використання гри є актуальною для навчання української мови в основній школі. І. Підласий трактує мовну гру як спеціально створені ситуації, що моделюють реальність, із яких учням пропонується знайти вихід. А. Нісімчук наголошує на використанні ігрових елементів на уроках української мови, що великою мірою забезпечує його проведення відповідно до найсучасніших загальнопедагогічних, психологічних і дидактичних вимог, адже гра враховує вікові та індивідуальні особливості учнів [7, с. 84-85].

Зважаючи на шкільну практику, вдало проведена гра розвиває в школярів інтерес до мови, формує комунікативні здібності учнів, зацікавлення предметом, сприяє емоційному й інтелектуальному збудженню, що позитивно впливає на засвоєння матеріалу. Саме тому філолог на уроці не повинен бути вчителем-транслятором, а має в процесі навчальної діяльності активізувати думку школяра, його бажання досягнути програмовий матеріал. Завдання педагога усвідомити, що ігрові технології навчання допоможуть йому уникнути одноманітності в навчально-виховному процесі, а також сформулюють в учнів бажання навчатися.

Варто зазначити, що ефективно використання ігрових прийомів може реалізуватися найкраще під час проведення нестандартних уроків або як елемент традиційного уроку [10, с. 30-31]. Саме уроки з елементами гри сприяють розвитку творчих здібностей, уяви, мислення, мовлення учнів. Доречно проводити такі уроки з української мови. Адже уроки мови передусім спрямовані на формування мовної та мовленнєвої компетентності дітей, розвиток комунікативних, творчих здібностей, уміння створювати оригінальні усні й письмові висловлювання в будь-якій формі, користуючись фонетичним, лексичним, стилістичним, граматичним багатством рідної мови. Так, наприклад, розпочинаючи вивчення теми «Лексикологія» в

5 класі, можна провести урок-подорож з метою зацікавлення учнів, розвитку їхньої уяви, мислення, комунікативних здібностей. Під час пояснення нового матеріалу доречним буде використання такого виду гри, як кросворд.

Наведемо приклади мовних ігор для учнів 5-х класів, розроблені на основі інтелектуальних ігор Федоренка В. Л. [14], які можна застосовувати на етапі закріплення вивченого матеріалу з метою розвитку мовленнєво-комунікативних умінь школярів.

Дуель – гра розширює словниковий запас учнів, збагачує його власне українськими лексемами, значно підносить культуру мовлення школярів.

Правила гри: учитель наводить слова російською мовою / фразеологізми з уживанням помилок, почергово адресуючи їх учням; їхнє завдання – чимшвидше пригадати й назвати український відповідник до цього слова. Використовуючи подані слова, скласти невелике висловлювання, уявивши, що ви прийшли: до шкільної бібліотеки, до книгарні, на засідання мовного гуртка. Переможцем вважається той, хто правильно виконає всі завдання вчителя, використає у своїй розповіді більше слів.

Завдання для гри:

жилье – оселя, земляника – суниця, иметь – мати, крестьянин – селянин, наводнение – повінь, небосклон – небосхил, опушка – узлісся, отменить – скасувати, охота – полювання, посвященный – посвячений, учебный – навчальний, **свободный** – вільний, незалежний, самостійний; бить баклуши – бити байдики, больное место – вразливе місце, бросаться в глаза – впадати у вічі, воображать о себе – високо нестися, встать поперек горла – стати кісткою в горлі, горд как павлин – пишається як пава, дело плохо – кепська справа, заговаривать зубы – забивати баки, куда глаза глядят – світ за очі, не хватило терпения – терпець увірвався, строить глазки – пускати бісики, грати (прясти, стригти, стріляти) очима.

Ідентифікація слова – гра дає змогу поповнити словниковий запас учнів, зміцнити навички роботи зі словом, а також сприяє виробленню уваги до слова й уміння швидко орієнтуватися в лексичному матеріалі.

Правила гри: учні отримують аркуші, на яких віддруковано певні слова та їхні можливі тлумачення. Завдання учня – ідентифікація цих слів, розпізнавання шляхом добору визначень, синонімів, відповідників. З'ясувавши значення слів, створити синонімічний ряд й ввести слова-синоніми в діалог «Розкажи мені». Перемагає той, хто правильно розпізнає всі

слова та якнайбільше слів з синонімічного ряду використає в діалозі.

Завдання для гри: газда – пшоно, дядько, господар, штани; файно – гарно, швидко, правильно; легінь – лікар, юрист, племінник, парубок, черевик; ватра – вата, кукурудза, вода, вогонь; вербальний – безслівний, словникарський, словниковий, словесний, словотвірний.

Комбінаторика – гра розвиває творчі здібності, фантазію та мислення школярів, формує в них комунікативні навички, увагу до слововживання та контексту.

Правила гри: з метою переконати співрозмовника в красі навколишнього світу, створити ситуацію опису зимового дня, ввівши в нього слова в переносному значенні, в яких відбувається чергування.

Завдання для гри: прокидатися, сумний, співати, летіти, засинати; дорога, рука, ноги, сиджу, ловити, сказати

Одним словом – гра розширює словниковий запас учнів, розвиваються навички синтезу, аналізу, зіставлення мовних явищ.

Правила гри: учні мають замінити речення словом-синонімом і на основі малюнків скласти та розіграти мовленнєві ситуації.

Завдання для гри: 1. Дівчина, яка дружить із ким-небудь (подруга). 2. Сота частина метра (сантиметр). 3. Завіса з тканин на дверях (порт'єра). 4. Той, хто любить свою Батьківщину (патріот).

Павутинка – гра розвиває комунікативні та творчі здібності учнів, формує в них увагу до слововживання та контексту.

Правила гри: побудувати речення, з'єднавши довільно розкидані слова. Скласти діалог, взявши за основу відредаговані речення.

Завдання для гри: 1. На, народи, боротися, земля, за, щастя. 2. Мир, землі, на, всій, хай, буде. 3. Свято, відзначаємо, квітні, ми, яке.

Редактор – гра сприяє піднесенню культури мовлення школярів, прищепленню їм навичок редагування, виробленню вміння глибоко осмислювати чуже мовлення.

Правила гри: учитель записує на дошці неправильно побудовані словосполучення, речення. Учні самостійно редагують вислови й розігрують телефонну розмову на основі такої мовленнєвої ситуації : «Уявіть, що вам потрібно забронювати місце у готелі для літнього відпочинку».

Завдання для гри: у готелі «Києві» – у готелі «Київ», дві неділі

– два тижні, іти коло години – іти близько години, по адресу – на адресу, за адресою, поштовий адрес – поштова адреса.

Конструктор – гра розвиває творчі здібності школярів, збагачує їх словниковий запас, привчає правильно добирати частини слова.

Правила гри: із поданих префіксів, суфіксів, коренів слів, записуючи решту слова, учні мають скласти слово і ввести його в речення.

Завдання для гри: добрий, шитий, погано, бити, роз-, без-, прі-, зі-, с-.

Епітет – гра збагачує словниковий запас школярів, розвиває творчі здібності, художнє мислення, сприяє виробленню вміння зосереджувати увагу.

Правила гри: учитель називає певне слово, до якого учні мають дібрати якнайбільшу кількість епітетів. Використовуючи епітети побудувати діалог так, щоб в словах одного співрозмовника звучало переконання, а в словах іншого – згода.

Завдання для гри: пісня – рідна, лірична, любовна, весела, довга, гучна, ніжна, улюблена, материнська, гарна, тиха, прекрасна, радісна, сумна, лебедина тощо; мова – багата, розкішна, рідна, чиста, точна, жива, барвіста, народна, дивовижна, унікальна, свята, загадкова, незламна.

Наскрізний алфавіт – гра розширює словниковий запас учнів, допомагає залучити до роботи весь клас, сприяє виробленню навичок швидкого обдумування відповідей, поживляє розумову діяльність.

Правила гри: перед початком гри пари учнів записують послідовно у колонку (зверху донизу) всі літери українського алфавіту. Учасники гри вписують словникові слова так, щоб кожна з написаних у колонці літер ставала другою (третьою, четвертою і т.д.). Після цього ланцюжком учні складають з записаних слів речення, які мають утворити текст. Виграє той, хто за певний час напише всі слова правильно та складе розгорнутий твір.

Завдання для гри: Вир **а** зно
Вер **б** люд
Киї **в**
Чер **г** овий
Дзи **г** а
Зав **д** ання
Лел **е** ка...

Отже, у системі сучасного навчання ігрові технології посідають чільне місце. Навчальна гра ефективно сприяє розвитку комунікативної компетентності школярів, що є

головною метою стандартизованої мовної освіти. В основній школі ігрові форми навчання можуть бути ефективними, якщо їх правильно організувати. Ігрова діяльність найбільш удало й результативно розкріпає учня, знімає його скутість, бо ж помилки, яких він припускається під час гри, не дошкуляють так сильно, як під час звичайних вправ. До того ж учитель у грі не контролер, а гравець або ведучий, що додатково полегшує налагодження спілкування на уроці. Проблеми розвитку комунікативних здібностей учнів засобами ігрових технологій на сьогодні залишаються недостатньо вивченими, тому й потребують подальшого дослідження.

В статье освещены вопросы о проблеме развития коммуникативной компетентности в современном обществе. Прежде всего, идет речь об игровых технологиях, направленных на развитие коммуникативных способностей учащихся при изучении украинского языка. В основной школе игровые формы обучения могут стать эффективными, но только при условии их правильной организации.

Ключевые слова: коммуникативная компетентность, коммуникативные способности, обучающая игра, игровые технологии обучения, речевая игра.

Training game as means of development of communicative skills of students at Ukrainian lessons.

Article analyzes issues related to development of communicative competence in contemporary society. The point at issue is about game technologies, aimed at development of communicative skills of students in the process of studying Ukrainian language. Game forms of studying may become effective at secondary school, but only on condition that they are organized in a proper way.

Key words: communicative competence, communicative skills, training game, game educational technologies, language game.

Використана література:

1. Выготский Л. С. Вопросы детской психологии / Лев Семенович Выготский. – СПб. : Союз, 1997. – 356 с.
2. Эльконин Д. Б. Психическое развитие в детских возрастах / Эльконин Д.Б. – М. : Воронеж, 1995. – 330 с.
3. Леонтьев А. Н. Избранные психологические произведения : в 2 т. / Алексей Николаевич Леонтьев. – М. : Педагогика, 1983. – Т.1 – 376 с.
4. Майнберг Э. Основные проблемы педагогики спорта:

- Вводный курс / Э. Майнберг. – М., 1995. – С. 241-284.
5. Макаренко А. С. Гра // Твори : в 7 т. / А. С. Макаренко. – К. : Радянська школа, 1954. – Т.4. – 366 с.
6. Миллер С. Психология игры / С. Миллер. – СПб. : Университет. кн., 1999. – 320 с.
7. Нісімчук А. С. Сучасні педагогічні технології: Навчальний посібник / А. С. Нісімчук, О. С. Падалка, О. Т. Шпак. – К. : Просвіта, 2000. – 368 с.
8. Пентиліук М. І. Концептуальні засади комунікативної методики навчання української мови / М. І. Пентиліук, О. М. Горошкіна, А. В. Нікітіна // Українська мова і література в школі. – 2006. – №1. – С. 15-20
9. Пентиліук М. І. Сучасний урок української мови / М. І. Пентиліук, Т. Г. Окуневич. – Х. : Основа, 2007. – 176 с. – (Б-ка журн. «Вивчаємо українську мову та літературу»; Вип. 7 (44)).
10. Радченко Ю. Використання навчально-дидактичних ігор на уроках: Методичні рекомендації для вчителів української мови та літератури / Юлія Радченко // Школа. – 2013. – №2. – С.30-31.
11. Таранік-Ткачук К. Методичні рекомендації щодо вивчення української мови в загальноосвітніх навчальних закладах у 2013-2014 н.р. / К. Таранік-Ткачук, Г. Шелехова // Українська мова та література. – 2013. – №15. – С.4-16.
12. Усова А. П. Роль игры в воспитании детей / А. П. Усова. – М. : Просвещение, 1986. – 106 с.
13. Ушинський К. Д. Твори в шести томах / К. Д. Ушинський. – К.: Радянська школа, 1954. – Т.2.
14. Федоренко В. Л. Енциклопедія інтелектуальних ігор на уроках української мови / В. Л. Федоренко. – Х. : Основа, 2008. – 424 с.
- Шмаков С. А. Игры учащихся – феномен культуры / С. А. Шмаков. – М.: Новая школа, 1994. – 240 с.